

האריה חזר הביתה

תמונה 1

כאשר העוברים ושבים בכיכר ברכוכבא שבמרכז ירושלים מרימים את עיניהם כלפי מעלה, הם משתוממים בוודאי בראותם אותה חיית כלאיים המתנוססת על ראש הבניין שבצד המזרחי של הכיכר, המפריד בין ההמשך של רחוב יפו לרחוב שלומציון המלכה: אריה בעל כנפיים (תמונה 1). ואמנם המפלצת הזאת אינה זרה אצלנו - מקורה הוא ממקור ישראלי!

לידתו של האריה הזה בדברי יחזקאל הנביא, אשר בחזון המרכבה הפותח את ספר נבואותיו מספר על מראה מופלא של ארבע חיות הנושאות את כסא הכבוד, ולהן ארבעה מראות שונים: אדם, אריה, שור ונשר.

תיאור זה הובא בספר האפוקליפסה של יוחנן שבברית החדשה (4, 7). מכאן התקבלו חיות אלו באמנות הנוצרית כסמלים של ארבעה סופרי האוונגליונים: מתי קיבל כסמל את האדם, לוקאס - את השור, מארקוס - את האריה ויוחנן - את הנשר. בדרך זו ארבע חיות אלו נראות לעתים קרובות באיקונוגרפיה הנוצרית מראשיתה עד ימינו - בכתבי־יד, בתבליטים, בציורים ובתמונות - והן נעשו בין הדמויות הנפוצות ביותר בה (ראה ראו, עמ' 476-479).

* פרסום ראשון: טבע וארץ 257 (יוני 1993), עמ' 44-47.

כאשר החיות ממלאות את התפקיד המרומם הזה, ניתנים בדרך כלל לכל אחת מהן הילה סביב לראש, כנפיים ואחד מספרי האוונגליון.

החיות באות לעתים ארבעתן יחד - כסמל האוונגליסטים - אך בלי התמונות של האוונגליסטים עצמם. כך בתבליט איטלקי מן המאה השמינית (ראה ג'נסון, עמ' 250), וכך בתבליט היפהפה שבשער האמצעי של חזית המערב של כנסיית שְׁרָטֶר (Chartres) מאמצע המאה ה-12 (ראה שם, עמ' 308).

תמונה 2

במעשי אמנות אחרים כל חיה מתוארת בנפרד על יד האוונגליסט שהיא אמורה לסמל. כך אנו רואים בכתב-יד משנת 1000 בקירוב את לוקאס ומעליו השור (שם, לוח 34), ובכתב-יד אחר מאמצע המאה הי"ב - את יוחנן ובצדו הנשר (שם, לוח 35). לפעמים תמונה אחת מכילה את ארבעת האוונגליסטים, וליד כל אחד מהם החיה השייכת לו. ארבע החיות מופיעות פעמים רבות ובצורות שונות בפסיפסים מן

המאות ה-10 בכנסיות שבעיר רָוֵנָה (Ravenna), יחד או בנפרד, עם דמויות האוונגליסטים או בלעדיהן (תמונה 2).

אך אין צורך להרחיק נדוד כדי למצוא את החיות האלה כסימני בעלי האוונגליונים, כי אפשר לראותן בירושלים, מגולפות בכותרות העמודים שמשני צדי השער הראשי של בניין ימק"א (ראה קרויאנקר, עמ' 229, איור בעמ' 234; תמונה 3). ייתכן שכותרות אלו נעשו על ידי האמן זאב רבן, שעוד יוזכר להלן, כי בספר זיכרונות של ברוך קטינקא אנו קוראים על אודות מעשי הפיסול בבניין זה: "מלאך השרף הגדול הצופה ממגדל הפעמונים <...> האשה עם כדה על

תמונה 3

ראשה ועשרות הכותרות של העמודים עם תבליטים שרעיונותיהם לקוחים מהתנ"ך ומהברית החדשה <...> כל אלה דרשו עבודת אמנים ופסלים שלא בנקל היה למצאם בארץ. האמנים רבן וגור אריה, הגב' בתיה לישינסקי ואתם חבר סתתים ופסלים, עמדו ועשו את המלאכה" (קטינקא, עמ' 265).

ארבע החיות מופיעות, אם כי לא לעתים קרובות ולא בהבלטה יתרה, גם באיקונוגרפיה העברית, אולי בהשפעת האמנות הנוצרית. כאן בדרך כלל אין להן לא הילה ולא ספר ולא כנפיים (פרט לנשר!). כדוגמות נוכל להזכיר את האיורים שבמחזור של לייפציג (עמ' 331; תמונה 4) ובמחזור של ורוסלאב (עמ' 389), שניהם מראשית המאה הי"ד (ראה סְד־ראינה, עמ' 182, 183).

תמונה 4

כאשר אנשי בצלאל ביקשו לחדש סגנון עברי "מקורי", הם תרו אחרי כל הסמלים שניתן היה למצוא במקרא, בספרות התלמוד והמדרש ובאיקונוגרפיה היהודית של כל הזמנים. נראה לי שאחת התוצאות של החיפושים האלה הייתה החזרת סימני המזלות לאיקונוגרפיה העברית של ימינו, אחרי שמילאו בה תפקיד נכבד במשך זמן ממושך, מבית הכנסת של בית־אלפא עד זה של חודרוב ובחפצים אין ספור (ראה צרפתי, ובזה אני חוזר בי מן ההנחה הנטענת שם). הקירות של בית הכנסת על שם הרב יצחק אדס בירושלים (לא רחוק מרחוב אגריפס) מכוסים בפרסקים מעשי ידיו של יעקב שטארק, מאמני בצלאל (שמו מופיע בפניה מזרחית־צפונית), ובהם סימני שנים־עשר המזלות. פרסקים אלו נעשו בשנת 1912, שנה אחת לפני מותו של הצייר (ראה רבן, עמ' 22). בשני צדי שער בית הכנסת של מושב הזקנים בתל־

אביב (ברחוב אלנבי מס' 89) שני טורים של אריחי חרסונה ועליהם שמות החודשים וסימני המזלות, ואריחים אלו מעשה אנשי בצלאל הם, כי אנו מוצאים כדמותם גם משני הצדדים של שער הכניסה לבית הספר בצלאל - שנעשה בשנת 1928 (ושונה אחר כך; ראה שילה-כהן, עמ' 111). אין פלא אפוא אם בחיפוש זה אחרי סמלים עתיקים הגיעו אמני בצלאל גם לארבע החיות של יחזקאל. נראה שמי שהכניס אותן לאיקונוגרפיה העברית המודרנית היה זאב רבן, אחד מן הראשונים ומן החשובים בין האמנים של אותו בית הספר, כי הן מופיעות בציור שלו בצבעי שמן על קרטון מראשית שנות העשרים (רבן, איור בעמ' 61 וביאור בעמ' 74) ובכריכת כסף לתנ"ך, אף היא שלו, משנת 1923 (שם, איור בעמ' 73, ביאור בעמ' 74). אריה מכונף ואיש מכונף, ללא יתר הדמויות, ניצבים בשני הצדדים של לוחות הברית, על מעיל לספר תורה מעשה ידיו (שם, עמ' 63). זכורני שבשנות החמישים ראיתי את ארבע החיות על גבי תבליט נחושת של בצלאל שהיה מקשט את עמוד התפילה של בית הכנסת בבית המדרש למורים בבית הכרם, אולם כאשר חיפשתי "עמוד" זה לפני שנים אחדות לא עלה בידי למצוא אותו, אחרי שהוסר בזמן שיפוץ והרחבה של אותו בית הכנסת.

כאחד האוונגליסטים, מארקוס הקדוש מופיע בתמונותיו כשהאריה על ידו. מארקוס זה נקבע כמגן ופטרונו של העיר ונציה, ומשום כך מופיע האריה המכונף בסמל העיר: ברגליו הקדמיות הוא מחזיק ספר פתוח ועליו המילים הלטיניות Pax tibi Marce evangelista meus, כלומר "שלום עליך, מארקוס, האוונגליסט שלי" - מילים שלפי האגדה הנוצרית אמר ישו למארקוס. אין צורך לומר שאריה זה מופיע בוונציה במקומות רבים: רואים אותו בכל תפארתו ב"מגדל השעון" שבכיכר סאן מארקו (תמונה 5) ובראש העמוד שבכיכר הקטנה הסמוכה, הנשקפת לים. והאריות האלה אינם יודעים שיש להם בן דוד צעיר בירושלים!

תמונה 5

עתה נוכל לשוב לכיכר בר־כוכבא ולהביט בבניין שהזכרנו בראשית דברינו. הוא נבנה בימי המנדט הבריטי, בשנות השלושים, בשביל הסוכנות הירושלמית של חברת הביטוח האיטלקית Assicurazioni Generali. מכיוון

שחברה זו מרכזה בוונציה, בחרה לה כסמל את סמל עירה, האריה המכונף, ומסיבה זו החליטה לפאר בתמונתו אף את ביתה בירושלים (ראה קרויאנקר, עמ' 179-181). קרויאנקר מספר לנו שהאריה עוצב על ידי הפסל דוד אוזרנסקי ומביא את דברי העיתונאי יגאל סרנה, המוסר מפיו של אוזרנסקי עצמו ("כל מה שראה אריה האבן של ג'נראלי", כל העיר, 7.5.1982): "פיסלנו אותו אני ושני איטלקים, אמיל ואנריקו >...< עבדנו בקומת הקרקע של הבניין >...< כשסיימנו העלו אותו בלילות בחמישה חלקים בגלגלות ענק אל הגג".

מזור הדבר שפרטים שונים לחלוטין על אודות האריה הזה מובאים בספר "בלב ירושלים": "המהנדס ד"ר אשר הלוי, שעבד בחברת הבנייה > אשר הקימה את הבניין <, מספר כי את האריה פיסל אמן איטלקי באיטליה, הפסל הובא לארץ בשישה חלקים וכאן הורכב במרומי הבניין" (אבן-אור-ביבר, עמ' 108). ועדיין אין זה הכול: בספר *Raban Remembered* - הוא קטלוג של תצוגת עבודותיו של זאב רבן שנערכה בניו יורק בשנים 1982-1983 - באות בעמ' 118-120 כמה תמונות תחת הכותרת Architectural Ornamentation ולאחד הקישוטים האלה הכותר *Generali Building - Sculpture of winged lion, Jerusalem, c. 1934* - דבר המראה שמחבר הקטלוג סבור היה שהאריה שלנו הוא מעשה ידיו של רבן! (ראה עוד שם, עמ' 20). ואשר לתאריך - קרויאנקר מוסר לנו שתכנית הבניין (של אחד מגדולי האדריכלים האיטלקים של התקופה הפשיסטית, מרצילו פיאצ'נטיני [Marcello Piacentini]) הוכנה בשנת 1933, ואילו בספר *The Glory of Jerusalem* נאמר שהאריה הוקם במקומו בשנת 1931 (גפני-היידן, עמ' 120; אולי בלב את המחברים התאריך 1831, הכתוב בספרות רומיות תחת הפסל, הוא תאריך ייסוד החברה). ללמדך כמה סתומות בתולדות ירושלים, וכמה חובבנות בחקירתן.

ואלו תולדות האריה. הוא נולד בספר יחזקאל, ממנו עבר לאפוקליפסה של יוחנן, משם לאמנות הנוצרית כסמל של מארקוס הקדוש, ובתור שכזה קיבל כנפיים וספר. על ידי כך הגיע לוונציה כבן לוויה לפטרונו העיר וכסמל שלה, ונעשה אף לסמל של חברת הביטוח הגדולה Assicurazioni Generali ואתה חזר לירושלים. יש להניח שהכנפיים עזרו לאריה במסע הארוך הזה. מכל מקום אנו יכולים להביט עליו בנחת, לא כעל מפלצת זרה אלא כעל יצור שהוא מראשיתו "משלנו" ועכשיו חזר הביתה.

קיצורים ביבליוגרפיים

אבן-אור-ביבר = שמואל אבן-אור ויהואש ביבר, בלב ירושלים, ירושלים 1990.

H. W. Janson, *A History of Art*, London 1977 = ג'נסון
Shlomo S. Gafni & A. van der Heyden, *The Glory of* = גפני-היידן
Jerusalem, Jerusalem 1978

Gabrielle Sed-Rajna, *Ancient Jewish Art*, Paris 1985 = סֶד-ראינה
Gad Sarfatti, "I segni dello zodiaco nell'iconografia ebraica", = צרפתי
in: R. Bonfil et alii (ed.), *Scritti in memoria di Umberto Nahon*,
Gerusalemme 1978, pp. 180-195

קטינקא = ברוך קטינקא, מאז ועד הנה, ירושלים תשכ"א.
קרויאנקר = דוד קרויאנקר, אדריכלות בירושלים - הבנייה בתקופת המנדט
הבריטי, ירושלים 1989.

Louis Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, Paris 1958, III, I = רֵאוֹ
Raban Remembered - Essays and Catalogue of an Exhibition at = רבן
the Yeshiva University Museum, New York 1982
שילה-כהן = נורית שילה-כהן (עורכת), "בצלאל" של שך, ירושלים תשמ"ג.